

SERRÂC-ZÂDE HASAN HÂTİF (Hayatı ve Eserleri)

Dr. Selami Ece*

ABSTRACT

Hâtif is a poet who lived in the seventeenth and eighteenth century. The real name of this poet who comes from Bursa is Hasan and his epithet is Serrâc-zâde or Eğerci-zâde. The works of the poet are not mentioned and besides information given in his biography is either contradictory or lacking. This study aims at introducing the entire corpus of Hâtif with his own handwriting and deals with some inconsistencies in the biography.

Key Words: Serrâc-zâde / Eğerci-zâde / Hasan Hâtif / Hâtif

SERRAC-ZADE HASAN HATİF AND (HIS LIVING AND WORKS)

ÖZET

Hâtif 17-18. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Bursalı olan şairin asıl ismi Hasan'dır ve Serrâczâde veya Eğerci-zâde lakabıyla bilinir. Kaynaklarda şairin eserlerinden söz edilmediği gibi biyografisi hakkında verilen bilgiler de çelişkili veya eksiktir. Bu çalışmada, şairin eserlerinin külliyatı, müellif hattı nüsha üzerinden tanıtılıp biyografisine dair problemler incelendi.

Anahtar Kelimeler: Serrâc-zâde / Eğerci-zâde / Hasan Hâtif / Hâtif

Hâtif, mahlasıyla müsemma bir 18. yüzyıl şairidir. Velûd bir şair olmasına rağmen edebî hüviyetindeki karanlığın sebebi eserlerinden günümüze ulaşan nüsha sayısının az olmasıdır ki maâlesef bu da, eserin haiz olduğu edebî değeri tayin için çoğunlukla ilk ölçü olarak algılanmıştır.

Hâtif hakkında bilgi veren ilk kaynak Safâyî Tezkire'sidir. Tezkire'ye göre adı Hasan olan şair Bursalıdır. Eserleri beğenilen marifet sahibi bir şairdir ve "Eğerci-zâde" lakabıyla anılır. İyi bir eğitim görmüş ve müderris olmuştur. Safâyî, şairin kendisine Bursa'dan gönderdiği şiirlerinden tezkiresine, aşağıdaki beyitleri kaydetmiştir.

*Zülfün ki dest-i şânedede pür piç ü tâb olur
Diller esîr-i keşmekeş-i ıztırâb olur*

*Virse harâba dilleri çeşmin 'aceb değül
Erbâb-ı 'ayşun ekseri hâne-harâb olur*

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edb. Öğretim Üyesi.

*Hâtif hemîşe çehreni hâk-i niyâz kıl
Gıtdikçe o şûh dilber-i 'âlî-cenâb olur
(mef'ûlü/fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fa'ülün)
ve lehû*

*Hatt-ı nevbâve midir ârız-ı cânân üzre
Devr-i pervâne midir şem'-i şebistân üzre*

*Yohsa serpûş-ı siyeh-târı mı câm-ı emele
Zulmet-âbâd-ı kazâ çeşme-i hayvân üzre*

*Aks-i müjgân mı ola ruhsâr-ı mutarrâsında
Hârlar mı oldı halîde gül-i handân üzre*

*Sâye-i zülf-i siyeh-târ mıdır yohsa nesîm
Ebri be-şükûfte mi eder mihr-i dırahşân üzre¹
(feilâtün/ feilâtün/ feilâtün/ feilün)*

“Hâtifi” başlığı altında, Safâyî Tezkire’sinde verilen bilgileri ve yukarıdaki “olur” redifli şiiri olduğu gibi kopya eden Sâlim’de farklı bilgiye rastlamıyoruz. Her iki tezkireci şiirde geçen “Hâtif” mahlasına rağmen şairden “Hâtifi” diye söz etmiştir.² Fakat problemin bir başka tarafı daha vardır. “Olur” redifli gazelin 3, 4 ve 5. mısralarının vezni bozuktur. Diğer gazelin redifinin “üzere” şeklinde okunması daha uygundur, fakat her hâlükârda 5, 6 ve 8. mısraların vezne uymadığı görülmektedir. Her iki gazel de şairin müellif hattı *Divân*’ında³ olmadığı gibi seçilmiş gazel ve muammâlardan oluşan *Divânçe*’de⁴ de yoktur.⁵

Şairin mahlasını “Hâtif” şeklinde kaydeden İsmail Belîğ ise “*Burusevî Serrâc-zâde Hasan Efendi’dür. Hâlâ Hazret-i Emir Medrese-i Celîlesinde câ-nişindir.*”⁶ bilgisine ilâveten “Kalem” kasidesinden ve gazellerinden örnekler vermiştir. Belîğ’in ifadesinden tezkirenin yazıldığı dönemde şairin Emir Sultan Medresesi’nde görevli olduğu anlaşılmaktadır.

¹ Pervin Çapan, *Mustafâ Safâyi Efendi Tezkire-i Safâyi* (İnceleme-Metin-İndeks), Ankara 2005, s. 723-24.

² Adnan İnce, *Tezkiretü’s-Şu’arâ Sâlim Efendi*, AKM Yay., Ankara, 2005, s. 706.

³ Hâtif, *Divân - Esmâü’l-Hüsnâ - Üç ‘Arûs ve Üç Dâmâd - Seyâhatnâme*, Atatürk Üni. Seyfettin Özege Ktp. ASL 94-98.

⁴ Hâtif, *Divânçe*, 06 MilYz. FB 313.

⁵ Örneklerin külliyatta yer almaması, 70 yaşlarında divânını tertip etme fırsatı bulan şairin divan dibacesinde “eş’âr-ı nâ-hencârı intihâb ü tertibe savârif-i rûzigâr ile ‘adem-i iktidârdan nâşi ba’zı mecmûa ve müsevvedâtta perişân ve bi-i’tibâr kalmış idi.”(1b) şeklindeki ifadeleri bir açıklama olabilir.

⁶ Abdulkemir Abdulkadiroğlu, *İsmail Belîğ Nuhbetü’l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti’l-Eş’âr*, Ankara, 1999, s. 528

“*Hâtif-i Burusevî*” başlığıyla Râmiz, *Âdâb-ı Zurafâ*’da şaire dair en geniş biyografik bilgiyi kaydetmiştir denilebilir. “...*Eğerci-zâde* dîmekle meşhûr ve senedâtlarında Serrâc-zâde tabiri mestûr”⁷ ifadesi şairin kaynaklarda *Eğerci-zâde* veya *Semercizâde* lakaplarıyla anılışını açıklığa kavuşturur. Ayrıca bu cümleden *Semercizâde* lakabının, o dönem için “*senedât*”ta kullanılan resmî üslûba ait bir ifade olduğu da anlaşılmaktadır. Râmiz daha sonra, şairin Bursa alimleri arasında bilgi ve irfanıyla tanınmış olduğunu, Bursalı müderrislerden birinden mezun olup müderrislik yaptığını, Emir Sultan medresesinden sonra 1140 (m. 1727) Şevvalinde Gence Kazası mevleviyetiyle⁸ onurlandırıldığını, 1141 (m. 1728) yılında Revan, 1146 (m. 1733) yılında Kayseriye Kazası’na tayin olunduğunu kaydetmiştir. Bu kayıtların sonunda, 1150 (m. 1737) yılında “*Bağdâd Kazası hükûmetiyle ber-murâd olmagla nâil-i me’mul olmuşlar idi*” ve “*Filibe Kazası’na dîde-dûz-ı intizâr iken 1152 (m. 1739) senesinde mansıb-ı cinânı ihtiyâr buyurdular.*”⁹ şeklinde ölüm tarihi de yer almıştır.

Şairin biyografisini “*Hasan Hâtif Efendi*” başlığıyla kaydeden Fatîn Efendi, örnek bir gazel alıntı yaptıktan sonra 1077 (m. 1666) tarihinde doğduğunu, 1111 (m. 1699) yılında müderris olduğunu kaydeder. Şairin memuriyet hayatına dair Râmiz’in verdiği bilgileri teyid eder ve öldüğünde Tokat Kazasında bulunduğunu, ayrıca mürettep divânının olduğunu belirtir.¹⁰ Mehmet Fahreddin, Efendi, *Gülzâr-ı İrfân*’da şairin oğlu Eğerci-zâde Mustafâ’dan bahsederken “*fâzıl-ı yegâne müşkil-güşâ ve şâir-i suhan-pervâz-ı muciz-edâ*” şeklinde atıfta bulunduğu Hâtif için mevleviyet görevi ile bulunduğu Tokat’ta 1157 (m. 1743) senesinde vefat ettiğini kaydeder.¹¹ Müderris olan ve 1182 (m. 1768) yılında vefat eden Eğerci-zâde Mustafâ’nın Bursa’daki Dedeciler mezarlığında Kayınpederi Gürüzâde Hattat İbrâhim Efendinin yanına gömüldüğü kaydı Hâtif’in Bursa’da ölmediği mezarının da Bursa’da olmadığı fikrini kuvvetlendirmektedir. Ancak hemen her olay için tarih düşen ve eserini bir bakıma monografisi hâline getiren Hâtif’in Tokat’a gittiğine dair bir kaydın olmaması külliyatta yer alan 1156 (m. 1742) tarihinden hemen sonra Tokat’a tayin edilmiş ve çok geçmeden de vefat etmiş olabileceğini akla getirmektedir. Şairin, bir Bursa vefeyât-nâmesi olan *Gülzâr-ı İrfân*’da müstakil olarak yer almaması da böyle izah edilebilir. Diğer taraftan Bursalı Mehmed Tâhir’in, Fahreddin Efendi’nin verdiği bilgilere atıfta bulunduktan sonra

⁷ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ’sı*, Ankara, 1994, s. 280.

⁸ Müderrislikten sonraki ilmiye payesi.

⁹ Erdem, s. 280-281.

¹⁰ Dâvut Fatîn Efendi, *Hâtîmetü’l-Eş’âr*, İstanbul, 1269, s. 446-447.

¹¹ Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân*, Süleymaniye Ktp, Atf Efendi Bl. No: 1923, s. 253a-b.

Ayvânsarâyî'den nakille Hâtif'in Kayseri kadısı iken ölmüş olabileceği¹² kaydı dîvânın 48a-b sayfalarında yer alan aşağıdaki beyitlerden hareketle verilmiş bir hüküm ise yanılğı olmalıdır çünkü hasbîhâlin yazıldığı tarih 1138 (m. 1725)'dir.

Müftî-i enâm şeyhü'l-islâm
Allâh resûlü ile hem-nâm

.....
İtnâb-ı mümilldür eyle i'câz
Kıl dergehe arzihâli âgâz

Ben pîr-i nahîf-i köhne sâli
Zebh itdi tarikun ricâli

Vaktinde bu 'abd-i nâtüvânun
Bagdâd idi rütbesi Revân'un

Bagdâd ile **Kayseriyye** tekrâr
Bana yine mansıb oldu nâçâr

İtdi anı da hasâret encâm
Bî-dâdı 'azl-i nâ-be-hengâm
(mefûlü/mefâilün/faülün)

(Allâh Resulü ile aynı ismi taşıyan insanların müftüsü şeyhülislâm (karşısında)/ Sözü gereğinden fazla uzatma, veciz söyle makama arzihâle başla! / Ben yaşlı zayıf ihtiyar, mesleğin makam sahipleri kurban etti./ Zamanında bu zayıf kulun Revan'dan sonra memurluktaki sırası Bağdat idi./ Bağdat ile Kayseri tekrar bana zorunlu olarak mansıb oldu / Sonunda durup dururken haksız yere azl edilerek ondan da olduk).

Şairin, eserine göre son görev yeri olarak gözüken Bağdât'a atanacağı 1151 (m. 1738) tarihine kadar onüç yıl vardır.

Şair, 1155 (m. 1742) yılında yazmış olduğu arzihâli (195a) ile bir bakıma hayatını özetlemiştir.

İyâlüm kaydı mülci' oldu istikrâza vaktiyle
Nice sûr-i zifâf itdüm nice sûz-i menân (?) itdüm

Bir iki sâldur peygûle-gîr-i inzivâ kaldum
Hicâb-ı vâmdârân ile terk-i hânümân itdüm

¹² Sözü edilen kayda Hüseyin Ayvânsarâyî, *Vefeyâtnâme*, Süleymaniye Ktp. Esâd Efendi Bl. No: 1375. nüshasında rastlanmamıştır.

Benüm mansıblarımdan harc-ı râhum olmadı hâsıl
Ben [ki] o Gence kâdîsi olup nakl-i Revân itdüm

Beni hayr ile yâd itdiler eslâf ü ahlâfum
Bir iki gün teselli-i dil-i Bağdâdiyân itdüm

İki semûr u üç kâkum satub virdüm mekâriye
Berehne geldüm âhir şimdi ahvâlüm inân itdüm

Müsâid olmadı eyyâm-ı pür-ihmâl keşti-veş
Bu eskâl-i düyûnı düşuma bâr-ı girân itdüm
(mefâilün/mefâilün/ mefâilün/mefâilün)

(Vaktiyle ailemin (geçim) kaydıyla faizle para almak zorunda kaldım, nasıl düğün yaptım nasıl süz-i Mennân ettim? / Bir iki yıldır inzivaya çekildim, borcum olanlardan utandığım için evi barkı terk ettim. / Gence Kadısı olduğumda, Revân'a tayin edildiğimde bana verilen mansıblar yol masrafımı bile karşılamadı. / Öncekiler ve sonrakiler beni hayırla andı. Bir iki gün Bağdatlılar ile gönlümü teselli ettim./ İki tane samur ve üç tane kakum kürkü satıp kiralık yük hayvanlarına harcadım. Nihayet buraya çıplak geldim ve hâlîmi idare ettim. /Yük dolu gemi gibi günler müsâit olmadı, bu ağır borçları omzuma yükledim).

Yukarıya alınan beyitler, şairin hayatının biraz da kendi kararlarıyla zorluk ve sıkıntılar içinde geçtiğini gösteriyor. “Berehne geldüm âhir şimdi” ifadesi de şairin Bağdat’tan sonra başka bir yere atandığını gösteriyor. Ailesinden uzak kalmış, borçlarını ödeyememiş, ulaştığı mevkiler beklentilerine cevap vermemiş, toplumsal huzursuzluklar da şair için hayatı çekilmez hâle getirmiştir. Arzihâlin devamında fıkıh, hadis, tefsir gibi islâmî ilimler yanında aklı ve nakli bir çok ilmi tadrîs ettiğini fakat ricalden ve başkalarından kimsenin iltifat etmediğini yakınlıkla anlatıyor.

Bursalı Mehmed Tâhir, Hâtif’in müellif hattı dîvânının matla’ından

*Hezâr hamd ü dürûd ol Hudâ-yi zî-şâna
Ki virdi nâtka vü fikri nev’-i insâna*

Pes oldı zâhir ü bâtında bu zebân-ı cenân

*Hemîşe matla-ı pâk-i kasîde-i îmân*¹³

beyitlerini alıntı yaptığını belirterek 1152 (m. 1739) 'de vefat ettiğini kaydediyor.¹⁴

Bu çalışmanın sonunda müellif hattı divânın ve “*Divânçe-i Hâtif*” ismiyle kayıtlı bir nüshanın tavsifi yapıldı. Mehmet Tâhir'in gösterdiği beyitler divânın dibacesinden sonra 2a sayfasında yer almaktadır. Bursalı Mehmet Tâhir ile aynı dönemde yaşamış olan Bağdatlı İsmail Paşa ise “*Hasan b. Abdullâh el-Burûsevî*”¹⁵ künyesiyle söz ettiği şairin kadı olduğunu ve 1157 (m. 1743) yılında vefat ettiğini kaydetmiştir.¹⁶

Agâh Sırrı Levend de Hâtif'in ölüm tarihini 1152 (m. 1739) olarak gösterir.¹⁷

Şairin hayatına dair ayrıntılar ve ölüm tarihi konusundaki farklı biyografik kayıtlar, şairin *Divân*'ında ve *Seyâhatnâme*'sinde yer alan tarih manzumeleri ve hasbihâlleri teyid eden *Hâtimetü'l-Eş'âr*, *Gülzâr-ı 'İrfân ve Mecmûatü't-Terâcim*'de de verilen bilgilerle netliğe kavuşacak mahiyettedir.

Şairin tabii olarak ölüm tarihi kaydını düşen ilk tezkireci Râmiz'dir. Tezkiresindeki 1152 (m. 1739) kaydı sonraki kaynaklarda da tekrar edilegelmiştir. Oysa gerek şairin *Divân*'ında gerekse *Seyâhatnâme*'sinde yer alan tarih manzumeleri onun ölüm tarihinin en azından hicri 1156 (m. 1742) tarihinden sonra olmasını gerektirir. Yazdığı her tarihin yanında ayrıca rakamsal karşılığını vermeyi de ihmal etmeyen Hâtif'in aşağıda tavsifini yaptığımız külliyyatının bir bölümünü oluşturan *Seyâhatnâme*'sindeki son şiir, Pîrizâde Efendi'nin Rumeli Kazaskeri olması münasebetiyle yazılmış bir tarih manzumesidir. Son beyti (198b):

Ehl-i divân didiler teşrîfünün târîhini

Geldi yine sadr-ı Rûm'un mesned-ârâ sâhibi (1156).

Nesir düzeniyle külliyyatın 1b sayfasında yer alan aşağıdaki dibace, Hâtif'in biyografisinin ayrıntılarıdır. Dolayısıyla tezkirelerde

¹³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*, (Hazırlayan: Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz), Ankara, 2000, C. II, s. 490.

¹⁴ İki nüshasını daha tespit ettiğimiz divânın tavsiflerine bu makalenin sonunda yer verildi. Şairin müellif nüshası olarak sözünü edip alıntı yaptığı matla eserin 2a sayfasında yer almaktadır. Bu matladan önce 1b sayfasında bulunan dibace içerisindeki gazel ise, sayfaya nesir düzeni hakim olduğu için fark edilmemiş olmalıdır.

¹⁵ Şair divânının dibacesinde görüleceği üzere künyesini “*Hasan bin Muhammed ibni Hasan bin Yûsuf bin Hızır bin Eylek bin 'Abdullâh*” olarak kaydetmiştir.

¹⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşf-el-Zunûn Zeyli*, 2. c., İstanbul, 1972, C.I, s. 538.

¹⁷ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1988, s. 141.

ve edebiyat tarihlerinde yer alan bilgileri bu dibace ile teyit etmek, tamamlamak veya tashih etmek mümkündür:

“*Bi-ismi sübhânehü. Elhamdülillâh ve’s-salâvâtü ‘alâ nebiyyihi. Ben bu fakîr-i kem-bidâat Hasan bin Muhammed ibni Hasan bin Yûsuf bin Hızır bin Eylek¹⁸ bin ‘Abdullâh el-Kûfî el-meduuv-i bi-Serrâc-zâde 1077 târihinde Bursa’da tevellüd ve neşvünemâ bulup toksan târihinde Hâtif tahallüsi ile evân-ı tufûliyetten henüz ser-hadd-i sittinde hengâm-ı şeyhühâta resîde olunca gass ü semîn keşide-i silk-i nazm olan eş’âr-ı nâ-hencârı intihâb ü tertibe savârif-i rûzigâr ile ‘adem-i iktidârdan nâşî ba’zı mecmûa ve müsevedâtta perîşân ve bî-îtibâr kalmış idi. El-hâletü hâzihi Hazreti Emir kuddüse srrehû’l-hatir medrese-i celîleleri tadrîsiyle şeref-yâb olub intihâz-ı fırsat olunan tertib ü intihâba bin yüz otuz yedi sâli Şevvâli evâyilinde bed’ ü ‘azîmet olındı.*”

Daha önceki tezkirelerde olmadığı hâlde Fâtin Efendi’nin, *Hâtimetü’l-Eşâr*’ına kaydedilmiş olan Hâtif’e ait doğum tarihinin de yukarıya naklettiğimiz satırlardan alındığı anlaşılmaktadır. Aynı dibace ile şair, mahlasının *Hâtif* olduğunu belirtirken, Safâyî ve Sâlim tezkirelerindeki *Hâtif* ifadesini de tashih ediyor. 1090 (m. 1678) yılında mahlas kullanmaya başlayan şair, altmış yaşlarında iken bazı mecmua ve müsvedde kâğıtlarda dağınık vaziyetteki şiirlerini biraraya getirmeye başlamıştır. Dîvânın tertip edildiği bu tarih 1137 (m. 1724) yılının Şevvalidir ve şair, Emir Medresesinde müderrislik yapmaktadır.

Dibaceye bir gazel ile devam edilmiş ve

Ümîddür ki nice zemân bu ser-çeşme-i âmâl-ı cân teb-i âb-ı hayvân idüb riyâz-ı cinân-ı yâddân velvele-i zebân suhendânânde-i misâl-i rûh-i revân cârî vü sârî olmagile bâis-i zikr-i cemîl-i ihvân nîk-sinân-ı ‘ayb-püşân ola. Vallâhi’l-müsteân ve aleyhi’t-tekelân(?).

Şair, şiirlerinin dostları nazarında muteber olmasını kendisini çekemeyenlere karşı ayıplarının örtülmesini diliyor.

Mecmûatü’t-Terâcim, şairin hayatına dair içerdği ilâve bilgiler ve ölüm tarihi konusunda hasıl olan problemi de çözümlenmek bakımından ehemmiyeti haizdir. Esere göre Hâtif’in babası Bursa’da Kız Yakub Mahallesi Mescidi imamıdır. Hâtif, Ali Efendi’den ilim kesbetmiş, Kösec Ali Paşa Medresesi, Gence, Kayseriyye, ve Bağdat mevleviyetinde bulunmuş, ömrünün sonunda ise Tokat’ta kadılık yapmıştır. Cümle halk kendisinden hoşnut ve memnun kalmış, 1157

¹⁸ Kelime *eylik* veya *eyleñ* şeklinde de okunabilir. Eylek, “Türkistan’da güzelleriyle meşhur bir şehir ve şehrin başkanıdır ki derecesi Turan hanlarından aşağıdır.” manasına gelmektedir. (Ziya Şükün, *Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziya*, İstanbul, 1996).

(m. 1743) tarihinde bu şehirde vefat etmiştir. Ölümü için “İrtihâlü'l-Hâtif” tarihi düşünülmüştür.¹⁹

Şairin “hatt-ı destiyle muharrer dîvânı”nın elimizde olması edebiyat tarihi adına sevindiricidir. Üstelik üzerinde metin transkripsiyonu ve inceleme yaptığımız bu eser Hâtif'in sadece *Dîvânı* değil, *Esmâü'l-Hüsnâ*, *Üç Dâmâd ve Üç 'Arûs* ile *Seyâhatnâme*'sinden mürekkep eserlerinin külliyatıdır.

ESERLERİ

1. Dîvân:

Dîvânını geleneksel anlayış doğrultusunda tertip eden Hâtif, siyasi ve toplumsal karışıklıkların fazla, nispeten vezir ve veziriazamların etkin olduğu bir dönemde yaşamıştır. Şair, altı padişah dönemini²⁰ görmesine rağmen II. Mustafa, III. Ahmed ve I. Mahmud'a bir veya iki kasîde ile, Damad İbrahim Paşa ve Ali Paşa başta olmak üzere dönemin diğer vezir, şeyhülislam ve şeyhlerine ise çok sayıda kasîde yazmıştır. Şeyhülislam Mirzâ Mustafâ Efendi, Abdullâh Paşa, Silahdâr Hüseyin Paşazâde İbrâhim Paşa, Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi, Rumeli Kazaskeri Seyyid Mustafâ Efendi, Seyyid Şeyh Muhammed Murâd Efendi, İshâk Efendi, Şeyhülislam Seyyid Mustafâ Efendi, Darü's-sa'âde ağası Hacı Beşir Ağa, Ankara Valisi Yüsuf Paşa gibi siyaset, din ve tarikat zümresine mensup isimler bunlardan bazılarıdır. Belgrad ve Gence fetihlerini, Râfîzîlerin Irak'ta çıkardıkları isyanın bastırılması gibi sosyal karışıklıkları, Ali Paşa tarafından yaptırılan kütüphane, çeşme ve benzeri imar faaliyetlerini, 1098'de (m. 1686) ve 1100 (m. 1688)'de olmak üzere yaptığı iki evlilik ile doğan çocuklarına dair hayatının özel taraflarını, “Sûret-i 'Arzihâl” başlığıyla İbrâhim Paşa'dan Bağdat'a görevlendirilmesi hususunda mansıb beklentisini vs. hep şiirle dile getiren Eğerci-zâde Hasan Hâtif, şahit olduğu en sıradan olayları bile bir iki beyit tarih manzumesi yazarak kayıt altına almıştır.

Külliyatın tamamında olduğu gibi, *Dîvân* kısmının da derkenarlarında, sonradan ilâve edilmiş çok sayıda gazel ve sahh kaydı yer almaktadır.

Hacimli dîvânıyla ve söyleyişindeki selâsetle velûd bir şair olan Hâtif, düştüğü çok sayıda tarih ve yazdığı muammâlar bakımından aynı zamanda bir şiir işçisi olarak da değerlendirilebilir.

138 yapraktan ibaret olan dîvânın içeriği:

¹⁹ Mehmed Tevfik Efendi, *Mecmû'atü't-Terâcim*, (Hazırlayan: Ruhsar Zübeyiroğlu) Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 1989, s. 288-289.

²⁰ IV Mehmed 1648-1687, III. Süleyman 1687-1691, II. Ahmed 1691-1695, II. Mustafa 1695-1703, III. Ahmed 1703-1730, I. Mahmud 1730-1754.

1 mensur dibace, 1 Tevhid, 1 Mevlid, 1 Münâcât, 20 Kasîde, 5 Rübâî (2 tanesi Farsça), 10 Kıt'a (2 tanesi Farsça), 180 Nazm (1 tanesi Farsça, 143 tanesi tarih, diğeri farklı konularda), 2 Mesnevî, 153 Gazel (2 tanesi Farsça), 2 Murabba, 3 Müstezâd, 1 Tahmîs, 1 Mu'aşşer, 49 Müfred (36 tanesi Muammâ).

Başlangıcı: “*Bi-ismi sübhânehü Elhamdülillâh ve's-salâvâtü 'alâ nebiyyihi.*”

Sonu:

Yekî zülf zû berd ü kez ser-firâz

Yekî der-hüd u bâ-hüdeş güft-i râz

139a *Dîvân*'ın son beyti ve Üç 'Arûs ve Üç Damad mesnevisinin başladığı ortak sayfadır.

2. Esmâü'l-Hüsnâ

Külliyâtın ikinci kitabı olarak değerlendirilecek *Esmâü'l-Hüsnâ*, *Dîvân*'ın 2a sayfasından itibaren derkenara yazılmıştır. 27b sayfasında da bitmektedir. Eser şu şekilde başlıyor:

Allâh. Nahmedu'llâhe 'alâ mâ en'imehu men-yülâkî fadlühü yekfihi lehü. Mısra'-ı âs hirden lafza-i celâle müstahrec(d)idür. Lehü.

Bu mücellide-i nigâşte neved ü nüh esmâü'l-hüsnâ tâ'miyeleri ebyât-ı mu'akkade-i tab' ez-mâ hallâlinde girih-güşâ-i nâhun-ı endîşe-i benân-hâme ile istihlâl-pezir-i samt-ı le'âlî-i müfâd ancak tasarrufât-ı kalem-i piçide-rakama vâbeste olub kimseden takrîr ü tahrîr ü irâ'et ü işâret ile müstegâs²¹ olmadığına ümîddür ki nakkâdın zer-deste-i ma'ânî bârik-i i'timâd buyurub bu fakîr-i kem.bidâ'at sayrafiyân-ı dâd ü sited 'idâdından 'add olunmayub destyârî tevfiğ-i himmet-i ictihâd ile vâye-dâr-ı kâm u behre-yâb-ı murâd olduğu ma'lûm-ı devletleri ola. Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhümdülillâhi lehü'l-esmâü'l-hüsnâ ve'ssalâtü 'alâ resûlihi Muhammedin el-Mustafâ ve 'alâ âlihi ve eshâbih. hüm nücümü'l-hüdâ ve necâ²² bi-isrihim men iktifâ ve ba'de bu 'abd-i fakîr-i hakîr-ü'l-mu'terif bi'l-'aczi ve't-taksîr Hasan bin Muhammed el-med'uvv-i bi-Serrâc-zâde el-Burûsevî el-med'uvv-i bi-Hâtif telâkkâhüllâhu bi'l-'avâtifi evâil-i tahsil ü iştigâlde Fârisî ve Türki eş'âr u mu'ammeyâta kâil ü dil-dâde olub Rızâi-yi Bagdâdî'nün Mîr Hasan Mu'ammâyî'ye nazîre esmâü'l-hüsnâ-yı Fârisî ebyât Bedî'atü'l-Ma'ânî'de ta'miyesi sâbikan görölüb mecmûaya sebt ü ba'zı hâllerine sarf-ı vakt ve hâmiş-i ebyâta erkâm u hurûf ile ednâ işâret olunmuş idi. Henüz kurretü'l-'ayneyn Seyyid Muhammed ve Seyyid Mustafâ hıfzihümâ Allâhu bi't-tekkâ şüvâr-ı 'ulûm-ı küllîye ve cüz'iyeden behre-yâb varak-gerdân-ı mecmûa vü kitâb olduklarında merkûm işâret ü imâ vü hafî olmagla teshîl ü tekmîlini iltimâslarıyla ebyâtü

²¹ “müstegât” okunacak şekilde yazılmış.

²² “secâ” okunacak şekilde yazılmış.

tahrîr ve hâsıl-ı ma'nâ-yı beytisi ve takdîr ü tahtında ne icâz-ı muhîll ne itnâb-ı mümîll bazı mustalâhat-ı fenne temâyül hasbü'l-makdûr hâlleri zebân-ı Türkî müte'ârîfimizle ta'bire 'azîmet olındı Vallâhü'l-muvaffik ve hüve hasbî ve nime'l-vekîl.

Önsöz mahiyetindeki bu kısımda şair, muammâ şeklindeki beyitler hâlinde yazılmış olan Allâh'ın doksandokuz isminin düğümlerini kimseden yardım almadan ve bir karşılık beklemeden çözmeye çalıştığını anlatıyor. Kendi künyesini açıkladıktan sonra şerh ettiği bu eserin Rızâi Bağdâdî'nin Mir Hasan Muammâyî'ye nazire olarak kaleme alındığını kaydediyor. Şair bu nazireyi *Bedi'atü'l-Ma'ânî*'de²³ görmüş ve notlar almıştır. İki oğlu Seyyid Muhammed ve Seyyid Mustafâ ilim kesbedecek seviyeye geldiklerinde bu isimlerin gizli manalarını veciz bir şekilde şerh etmiştir.

Eserin temmet kaydı (27b) ise şu şekildedir:

Ma'ânî-yi beyti ve mu'ammâyiden hâtır-ı fâtıra evvel nazarda sünûh idenler hasb-el-kudûr tahrîr ü takrîr olındı. Egerçi erbâb-ı irşâd ve ashâb-ı isti'dâda vahy nice vücûh-i müstahsene ile ta'bîr mümkin ise de bu rûtbe ile iktifâ olındı. Her çend ki bâ-lûgazî kalem ve hefevât-ı müfâd rakam-ı lâyh-ı mir'ât-ı zamîr-i evliyâyı ni'am-ı himem ola yâ islâhına gûşîş yâ hatt-keşide-i 'afv buyurulmagile pûşîşleri mütemennin der-zikr-i cemîlleriyle yâd ve du'â-yı bi'l-hayrlariyle dil-şâd buyuralar bahrû't-tesvîd ma'-ezânü'z-zuhr fi'l-yevmi'l-ahadi's-sâmini min-Cumâdi'l-ülâ min-şuhûr-i sene-i semân ve erba'in ve mi'e ve elf temmet.

Şair, eserin sonuç bölümünde de yapılan şerhin keşif ehli açısından seviye itibariyle yüzeysel bulunabileceğini, fakat hatalarının hoş görülerek örtülmesini dileyip eseri 1148 (m. 1735) yılı Cumâde'l-ülâ ayının 8'inde pazar günü öğle ezanıyla birlikte bitirdiğini kaydetmiştir.

3. Üç 'Arûs ve Üç Dâmâd

Mesnevî biçiminde kaleme alınmış olan bu eser özetinden de anlaşılacağı üzere geleneksel aşk mesnevîlerinden ayrı bir yapı arz eder. Modern zaman, mekân ve olay örgüsü anlayışı ile kurgulanmış olan eserde vak'anın cereyanı reeldir. *Adlandırma*da ise değişik ölçüler kullanılmıştır. Gûyâ, Tûtî, Hemdem, Hayr, Andelib gibi şahıs kadrosunun bir kısmı anlatıma bir boyutuyla alegorik bir güzellik katarlar. Mizbân, Hoca, Dadı gibi adlandırmalar şahısların eylemleri doğrultusunda fonksiyoneldir. *Meleksima*'da dış görünüş vurgulanırken, Haher ve Damad isimlerinde akrabalık ilişkisi vurgulanmıştır.

Türk Edebiyatında sadece cereyan eden vak'ayla değil, ismiyle de özgün olan bu eserin "Üç 'Arûs ve Üç Dâmâd" olarak anılması için

²³ Sözü edilen eser hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

gösterilebilecek sebep sayısı fazla değildir. 169b sayfasında macerayı bağlayan

*Böyle bir sūr olmamış mu'tâd
Cem' ola üç 'arūs u üç dâmâd*

.....
*Oldılar üç 'arūs u üç dâmâd
Sadr-pîrâ-yı haclegâh-ı murâd*

*Dâstân-h'ân didi ehl-i dile
İrdi anlar murâda siz de bile
(feilâtün/ mefâilün/ feilün)*

beyitlerinde geçen anlatım, özetleme tekniğiyle eserin isimlendirilmesi için esas kabul edilebilir. 139a sayfasının derkenarına sonradan hatt-ı rık'a ile yazılan "Üç 'Arūs ve Üç Dâmâd" ibaresi de beyitlerdeki nitelemeyi esas almış olmalıdır. Ağâh Sırrı Levend de "Türlü Hikâyeler" başlığı altında eseri bu isimle anmaktadır.²⁴ Eserin 139b sayfasında "Pes Ser-Agâz-ı Dâstânnâme" başlığında geçen "Dâstânnâme" ifadesini türe ait bir vurgu olarak mı, yoksa ikili aşk mesnevîlerinin zaman zaman "mahabbetnâme" şeklinde anılışı nev'inden bir isimlendirme olarak mı kabul etmek gerekir bilemiyoruz. Ancak mesnevîyi, daha özel anlamlı olduğu için Ağâh Sırrı Levend gibi Üç 'Arūs ve Üç Dâmâd ismiyle anmanın doğru olacağını düşünüyoruz.

Üç 'Arūs ve Üç Dâmâd hikâyesi alıştığımız diğer ikili aşk mesnevîlerinden bir çok bakımdan farklıdır ve bu farklılıklar mesnevînin orijinal taraflarıdır. Diğer mesnevîlerin hemen hepsinde masal motifleri bulmak mümkün iken Hâtif'in mesnevîsinde hayat bir yönüyle realite, bir diğer yönüyle de

(153b) *Kafes-i Tütî'ye idüb nigerân
Oldılar reh-güzerde ser-gerdân*

*Revzene karşı Tütî-i şeydâ
Kodı mir'ât-ı reh-güzer nümâ*

*İtdiler vâsitle 'arz-ı cemâl
Oldı âyîne hacle-gâh-ı visâl
(feilâtün/ mefâilün/ feilün)*

beyitlerinde olduğu gibi alegoridir. Hayat alegorik hâle getirilmiştir veya alegori hayata bakış ve hayatı yorumlayışın bir penceresidir

²⁴ Levend, s. 141.

denilebilir. Bu bakımdan, rol alan şahıs kadrosu bazen kendi doğal ortamlarının prensipleriyle hayatlarını yaşarken, bazen de iplerini tutan parmakların işaret ettiği hissiyat aleminin hayatını yansıtır. Böylece, sanki bütün varlığın alegori olduğunu ispat etmeyi üstlenmiş gibidirler.

Başlangıcı:

Bismillâhirrahmânirrahîm
Mısra'-i berceste-i nazm-ı kerîm (139a)

Sonu:

Dâimâ 'avn-i Hazret-i Bârî
Kâm-yâb ide 'âşık-ı zârî (170b)

Özeti:

İkinci Sultan Selim zamanında İstanbul'da Temmuz ayının güneşinde ateşli ve salgın bir hastalık ortaya çıkar. Defterdarlık memuriyetinden emekli olan *Hoca*, *hâlî* vakti yerinde biridir. Fakat bu salgın hastalıkta çocuklarını kaybeder. Karı koca yalnız ve yaşlıdırlar. Çocuk hasretine düşerler. *Hoca*, rüyasında mehtabın çıktığını ve kapısının açıldığını görür. *Hayr* şeyhinin kerametiyle rüyada görülen mehtap, bir erkek çocuğun doğması olarak tevil edilir. Tabip elli yaşlarındaki hanımı muayene edip çocuğunun olabileceğini söyler ve bazı bitkilerden ilaç terkib eder. Yaşlı çiftin bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Çocuğa *Güyâ* ismi verilir. Sonra acı çektikleri İstanbul'dan, sadrazamdan izin almak suretiyle ayrılarak şeyhin direktifiyle Bursa'ya göçerler.

Güyâ Bursa'da yedi yaşında yedi kuran tilavetli hafız olur, beyan, sarf ve nahiv gibi diğer Kur'an ilimlerini de öğrenir Şiir ve İnşa, Farsça ve Arapça yanında matematik tahsil eder. Devrin âlimi olur.

Hoca'da bir başağrısı hasıl olur, bir süre sonra da ölür. Ellerindeki bütün mal varlığını yitiren anne ve çocuk sıkıntılı günler yaşarlar. Bu arada *Güyâ* ayak takımıyla arkadaşlık eder. Bir süre sonra annesinin öğütleriyle arkadaşlık ettiği kimselerin gerçek yüzünü görür. Avcılık ise ibtilasıdır. Av sırasında yol kesen ve haramî zümresinden gruplarla karşılaşır. Gösterdiği cesaret ve savaşçılıkla onları alt etmeyi başarır. 18 yaşına gelmiştir.

Mudanya şehri Bursa'ya 5 saatlik mesafededir. *Güyâ*'nın babasının bir arkadaşı bu beldede ikâmet etmektedir. (Metinde ondan *Hoca* veya *Mizbân* diye söz edilmektedir). *Mizbân*, *Güyâ*'nın şöhretini duyar ve oğlunu göndererek onu davet eder.

Mudanya'da *Mizbân*, *Güyâ*'nın onuruna meclisler tertip eder. Bu arada herkes *Güyâ*'nın güzelliğine hayran olmuştur. Hayran olanların içinde, onu gizlice görmeyi başaran *Mizbân*'ın kızı *Tütî* de vardır. *Tütî*'yi mecliste sarhoş olan *Güyâ*, önce farketmez. Daha sonra dışarı çıkınca onu kafes arkasından görür ve kendinden geçer.

Güyâ kalbindeki aşk ile ve yanındakilerle beraber Bursa'ya döner. *Tûtî ve Güyâ*'nın bu karşılıklı duygusal yakınlıktan dolayı hâllerindeki perişanlık fark edilmeyecek gibi değildir. *Tûtî* dâyesine, *Güyâ* da yakın bir arkadaşı olan *Hemdem*'e hâllerini arz ederler. *Hemdem ve Güyâ* tebdil-i kıyafet ederek tekrar *kûy-i yâre* giderler. Kafesin (pencerenin) ardından *Tûtî* ona mendil atarsa da *Güyâ*'nın sağa sola koşmasından buna kanaat etmediğini düşünerek karşısına bir ayna koyup kendini bu şekilde aşığın gösterir.

Andelib, *Tûtî*'nin en yakın arkadaşı ve dâyesinin kızıdır. Birlikte dertleşirler. *Tûtî* ona sırrını açıklar.

Gece olunca *Güyâ* eve varıp küçük pencereden mum ışığı altında *Tûtî*'yi görür. *Tûtî* de onun geldiğini fark eder. *Dâye*, *Güyâ*'yı çağırıp iki aşığı buluşturur, ayrıca aşkın sadakat ve iffet olduğunu öğütler, sohbet ve saz ile kanaat etmelerini söyler.

Tûtî, dâyesinin kızı ve kendisinin en yakın arkadaşı olan *Andelib*'e, *Hemdem*'e hizmet etmesini söyler. *Hemdem*, kendi gül, mahlası *Gülnûş* olan *Andelib*'e aşık olur.

İki arkadaş seher vaktinde evden ayrılarak bu gizli buluşmadan kimse haberdar olmadan Bursa'ya dönerler.

Bursa'da günler geçerken *Meleksimâ* isimli bir kız *Güyâ*'ya aşık olur.

Dâye, *Tûtî*'nin derdini annesine söyler. Bu ruhanî bir hastalıktır ve tebdil-i mekân tavsiye edilir. *Mizbân* ne kadar çare kapısı varsa hepsinden aynı cevabı alır. *Dâye*, *Tûtî* ve *Andelib*'e bir mektup yazdırarak Bursa'ya gönderir. Böylece *Güyâ*'yı durumdan haberdar eder ve *Mizbân*'a bir davet mektubu yazmasını teklif eder. Davet mektubuna *Mizbân*, seyahat için güçsüz ve ihtiyar olduğunu bahane edip olumsuz cevap verir ve gelen mektubu gizleyip kimseye göstermez.

Bu arada *Mizbân*'ın İstanbul'daki kızı hastalanınca damadı bir mektup yazarak gelmelerini ister. *Mizbân* ve ailesi birlikte İstanbul'a giderler. *Hâher* iyileşince *Mizbân* ve hanımı bir haftalık bu ziyaretten sonra tekrar Mudanya'ya dönerler. *Tûtî*, *Andelib* ve *dâye*, *Hâher*'in ısrarı karşısında İstanbul'da kalmaya mecbur olurlar.

Güyâ gibi *Tûtî*'nin de gözüne hasretten uyku girmez. Bir gün *Tûtî* rüyasında başında bir kartal ve bir karganın durduğunu görür. *Dâye*, rüyasını sevdaya yorumlar fakat bildiği asıl yorumu gizler.

Tûtî'nin güzelliği dillere destan olmuştur. *Peser* isimli biri de onun güzelliğini duymuş ve kulaktan aşık olmuştur. *Peser* adına gelip giden kadın ziyaretçilere *Hâher* olumsuz cevap vermemiştir. *Tûtî* ve *Andelib*'i çevresine karşı ilgisiz eden hüznün sebebini *Dâye*'den öğrenen *Hâher*, *Dâmâd* vasıtasıyla babasına bir mektup yazdırır ve *Peser-i Hâtif* isimli birinin *Tûtî*'yi istediğini ve dünürçüleri Mudanya'ya davet etmelerini söyler.

Tûtî'ye halhal takısı için gelen kadınlar ve diğer pek çok kişi, karşılığında tekme, tokat ve yumrukla dönerler. *Peser* şehrin eşrafından yardımcı olması için ricada bulunur ve *Mizbân*'a ricanameler yazdırır.

Bu arada Mudanya'ya gelen *Güyâ* ve *Hemdem* evin boş olduğunu görür. Bir çocuktan İstanbul'a gittiklerini öğrenen iki arkadaş yola çıkarlar. İstanbul'da *Dâye* ile görüşmeyi başarırlar.

Peser ve iki arkadaş (*Hemdem* ve *Güyâ*) tanışırlar. Dostluk ve kardeşlik ahdi yaparlar. Bu arada *Tûtî* de Mudanya'ya döner. *Peser* başındaki macerayı anlatır. Birlikte Bursa'ya dönerler. *Meleksimâ* ise *Güyâ*'yı aramaktadır. *Peser*'i gören *Meleksimâ*'nın duyguları, karşılık bulmadığı için, *Güyâ*'dan *Peser*'e meyleder. *Peser*'in de *Meleksimâ*'ya aşık olduğunu gören *Güyâ* bunun düğümü çözeceğini düşünür. Zaten *Tûtî*'ye kulaktan aşık olan *Peser* için aşkın başlangıcı bir anlamda *Meleksimâ*'yı gördüğü andır.

Hemdem, o ana kadar haberdar olmayan *Peser*'e *Tûtî* ile *Güyâ*'nın aşk macerasını anlatır.

Güyâ ve *Meleksimâ*'nın annesi görüşürler. *Meleksimâ*'nın annesi *Peser*'i kızına münasip görür, kızının rızasını alır ve babası da akde razı olunca nikahlarını kıyarlar.

Annesi ızdırap içindeki oğlu *Güyâ*'nın derdine çare bulmak maksadıyla, sıla-i rahmi (doğduğu yerleri yani İstanbul'u) özlediğini bahane ederek yanına iki *hem-saye* alıp Mudanya yolunu tutar.

Mizbân gelen misafirin haberini alır almaz oğlunu karşılaması için gönderir ve onu ağırlar.

Bânû (*Güyâ*'nın annesi) niyetini önce *Dâye* sonra *Tûtî*'nin annesine söyler ve ümidvar bir karşılık aldıktan sonra izin isteyip İstanbul yolunu tutar.

Durum *Mizbân*'a söylenir. *Mizbân* dostlarını haberdar eder. Hepsini bu işi hayırlı bulurlar. Sevindirici haber İstanbul'a ulaştırılır.

Güyâ'nın annesi değerli hediyelerle İstanbul'dan tekrar Mudanya'ya döner. Sonra'da Bursa'ya gelir ve oğlunu tebrik eder. Haber yayılır. Bu arada *Hemdem* ile *Andelib*'in de nikâhı kıyılır. Düğün alayı hazırlanır. Eğlenceler tertip edilir. Böylece düğün ve şenliklerle üç gelin ve üç damad muradlarına vasil olurlar.

Eser 32 yaprak ve her sayfa 19 satırdır. Külliyatın üçüncü kitabıdır ve kitabın tamamı dikkate alınınca 170b sayfasında bitmektedir.

4. Seyâhatnâme:

Hâtif'in bu eserine de işaret eden sadece Agâh Sırrı Levend'dir ve eserin yazıldığı tarih verilmek suretiyle iktifa edilmiştir.²⁵

²⁵ Levend, s. 157.

Şair, eserinden

Dâimâ 'âdet-i tab'-ı hâme
Yolda tahrîr-i seyâhatnâme (172a)

beytiyle *seyâhatnâme* olarak söz ediyorsa da bu coğrafi tanıtım amaçlı yazılmış söz gelimi Seydi Ali Reis'in *Mir'âtü'l-Memâlik* veya Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'sinden farklıdır. Diğer taraftan eser bu isim ile anılsa bile tür olarak *hasbîhâl* olarak değerlendirilebilir.²⁶

Şair *Seyâhatnâme*'de Bağdat'a atanması münasebetiyle yolculuğunu ve bu görevde bulunduğu sürece Irak'ta ziyaret ettiği farklı yerleri anlatmıştır. Bu dönemde Irak'ın idaresinden Mehmed Paşa sorumludur ve şair ondan övgüyle sıkça söz etmiştir. Halep valisi Osman Paşa ile Bağdat ve Basra Valisi Ahmet Paşa'dan da övgüyle söz eder. Şeyhül-islâm Mustafâ Efendi, Kazasker Abdullâh Efendi, Darü's-sa'âde Ağası Beşir Aga da övgüyle söz edilen devlet ricali arasındadır. *Seyâhatnâme*'ye bir kısmı imaretlere dair, bazıları Farsça, bir çok tarih kasidesi ve müzeyyel gazel yanında, mesnevî, kasîde, gazel ve kıta serpiştirilmiştir.

İçeriği: 4 Mesnevî, 12 Kasîde (1 tanesi tarih), 17 Gazel, (3 tanesi Farsça), 21 Nazm (11 tanesi tarih), 8 Kıt'a, (1 tanesi Farsça), 8 Müfred.

Üç 'Arûs ve Üç Dâmâd hikâyesinin hemen bitimini müteakiben 171b sayfasında esere şu dibace ile başlanmıştır:

Bi-ismihî subhânehü ve bihi hamdü ve sallî 'alâ nebiyyihî ve 'alâ 'âlihî ve ashâbihî ve nesta'in bih. Ben ez-in muharrir-i hurûf pîr-i üftâde Hasan bin Muhammed el-med'uvv-i bi-Serrâc-zâde sene-i ihdâ ve hamsîn ve mi'e ve el cumâdâ'l-ülâsî evâ'ilinde vatan-ı aslîsî Bûrsa'dan Bağdâd-ı Behîşt-âbâd Kasabası hidemâtî ile me'mur-i i'zâm olub mürûr u 'ubûr olınan merâhil ü menâzilde zuhûr iden reşahât-ı kalem-i müsvedâtdan zabt ve bir cerîdede nigâşte vü rakam olınmak nezd-i fakîr-edâ hem olub bâ-husûs hâmi-yi humâtî Basra ve Bağdâd-ı Nâsırâbâd enîs-i 'ulemâ vü zühhâd celîsî emcâd-ı ashâb reşâd-ı âsaf-ı Bermekî-kerem-i destûr-ı mûkerrem ü muhterem

²⁶ Hasbîhâllerde şair hâlini anlatır, şikâyetlerini dile getirip yaşadığı dönemden yakını. Başından geçen olaylara yer verdiği için bu tür metinler sergüzeştname türüyle birlikte anılmıştır. (Metin Akkuş, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum, 2006, s. 91) İzzet Molla'nın *Mihnet-i Keşân'ı* ve Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeştname'si*, Hüseyin Râci Efendi'nin Zağra'dan İstanbul'a göçünü hikâye ettiği *Hicretname'si*, İsmâil Safâ'nın babasının mezarını ziyaret etme maksadıyla Trabzon'a yaptığı seyâhati naklettiği *Mevlid-i Peder-i Ziyâret* isimli mesnevîsi de içeriğinden hareket edilerek "sergüzeştname ve Hasbîhâl türünde yazılmış manzum seyâhatnâmeler" olarak değerlendirilmiştir. (Bkz. Menderes Coşkun, *Seyahatname ve Sefâretnâmeler* Türk Edebiyatı Tarihi, 4 c., İstanbul, 2006, C.2, s. 331-334). Sözü edilen eserler Ağâh Sırrı Levend tarafından da "Sergüzeştname - Hasbîhâller" başlığı altında sınıflandırılmıştır. (Levend, 141-142).

sâhibü's-seyyf ve'l-kalem vezir ibni vezir Ahmed Pâşâ -yesserallâhü mâ yurîdüne yeşâ- Hazretlerinin zât-ı senedde şiyem-i maâlî-yi himemleri ki fezâil-penâh ve efdâl-i dest-gâhı der-hasbü't-takâ bazı menkıbet ü mahmidetleri keşide-i silk-i tahrîr olunup bir mahalde sebt ile bekâ-yı zikr-i cemîlleri 'indümde mühimm ü elzem olındı. Hâlâ mevcûdâtı ve ba'de'l-yevm zuhûrâtı bu nemikada hıfz u kaydiyyet ü 'azîmet olunmuşdur. Ve't-tevfîki fi'l-lâh ve-lâ-havle ve-lâ-kuvveten illâ billâh 20 Rebü'l-evveli 1152 sene.

Dibaceyi müteakiben 172a'dan itibaren üç sütun ve her sayfa 20 satır olarak düzenlenmiş olan eserin tamamı manzumdur.

1 *Hû.*
Minnetullâh. Resûlına selâm.
Her hatîr emre bu mebde bu hitâm²⁷

Âl ü ashâb ki neyir-i²⁸ encüm
Radiyallâhü ta'âlâ anhüm

Pes ez-în Bûrsevî pîr üftâde
Hasan-ı Hâtif-i Egercizâde

Bâd-peymâ-yı bevâdî-yi ümid
Peyrev-i kâfile-i güft ü şenîd

5 *Yâr olub sâ'ik-i 'avn-i Bârî*
Gezdi çok dûr u dirâz aktârı

İktizâ itdi yine 'azm-i tarîk
İde tevfkini Allâh refîk

Oldı esbâb-ı sefer âmâde
Semt-i Bagdâd-ı Behîşt-âbâd'e

Dâimâ 'âdet-i tab'-ı hâme
*Yolda tahrîr-i **seyâhatnâme***

Âsitân-ı der-i sultân-ı cihân
Hengâm olmuş idi nice zamân²⁹

²⁷ Metnin orijinalinde kelimenin son harfi "nun" (hitân) olarak yazılmış.

²⁸ (neyyîr)

²⁹ Mısra; ulama, zihâf ve imâlelerle vezne uysa da anlam bakımından da problemleri olduğu anlaşılıyor.

10 *Bin yüz elli bir idi hicrî sâl*
Mevlid-i matla'ı mîhr-i ikbâl

Tesliyet buldı bu 'abd-i nâ-şâd
Geldi menşür-ı kazâ-yı Bağdâd
(feilâtün/ feilâtün/ feilün)

Bu son beyitte geçen “menşür” kelimesi genellikle serdarlık, vezirlik, kazaskerlik, valilik gibi yüksek makamlara atananlar için çıkarılan padişah buyruğudur.³⁰ Yukarıda Râmiz'den yaptığımız 1150 (m. 1737) yılında “Bağdâd Kazâsı hükümetiyle ber-murâd olmagla” alıntısında da aynı husustan söz edilmektedir. Ancak şair atandığı yılı 1151 (m. 1738) olarak ifade etmektedir. Bu tarih, *Seyâhatnâme*'nin 26, 27 ve 28. beyitleriyle (172a)

Oldı teşyî'e ehibbâ ber-pâ
Heşdeh-i mâh cumâdâ'l-ülâ

Sa'y-i Bağdâd dinildi târîh
Müşterî levhine yazdı Merrîh

Eyledük 'azm-i sefer yevm-i hâmis
Şeb-i cum'a olub ahbâba celîs

daha da netleşir. “Sa'y-i Bağdâd” ifadesinin karşılığı olan 1151 (m. 1738) yılının Cumâdâ'l-ülâ ayının onsekizi ve yevm-i hâmis (Perşembe) günüdür.

MÜELLİF NÜSHASININ TAVSİFİ

Atatürk Üni. Seyfettin Özege Kitaplığı

Dîvân-ı Hâtif

Kayıt No: ASL 94-98.

Ölçü: 19,5x13 (14x7,5)

İç Düzen: 198 yk. Eserin sonunda boş olması muhtemel bir sayfanın koparıldığı anlaşılıyor. 171a sayfası boş. Kitaptaki müstakil eserlerin başlayış ve temmet kayıtlarına yukarıda yer verildi. Bu kayıtların dışında derkenarlara müellif tarafından düşülmüş çok sayıda sahh kayıtları ve sonradan ilâve edilmiş şiirler bulunmaktadır. *Esmâü'l-Hüsnâ* derkenarda, *Seyâhatnâme* üç sütun, diğer metinler iki sütun hâlinde düzenlenmiş.

³⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 c. İstanbul, 1993, C. II, s. 478.

Kâğıt: Saman sarısı ince kâğıt, mıstarlı, su yolu çizgili.

Sayfa düzeni ve yazı: Cetvelli, cetveller ve başlıklar kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılmış. Hat nevi, talik.

Kapak: Ebrulu karton kapak, kapak çevresi ve kitap sırtı kırmızı deri, çerçevede ince altın cedvel, şirazeli ve miklepli olmasına rağmen miklebi kopuk vaziyette.

Zahriye: “Seyyid Abdurrahîm Rahmî” ismiyle temellük mührü, “Kad intekâle ilâ silkü’l-fakîr Es-seyyid Abdurrahîm Rahmî Türkmân-zâde gaferelehü.”, “Sâhib-i Hazâ Ed-dîvân kâtib-i mahkeme-i şerîyye-i medîne-i Seferihisâr-ı Göbnüzi nemakkahü’l-fakîr ed-daî Ahmed Âsım Kafkasi ve mevtini kelemihi... gaferallahü bih.” temellük kayıtları ve sevgi için yazılmış tılsımlı dua ve uygulama biçimlerine dair kayıtlar ve Ağâh Sırrı Levend kaşesi yer almaktadır

Diğer Kayıtlar: İç kapağa, sonradan 139a sayfasının hamışine rık’a hattıyla ve bozuk bir imlâ ile “Üç ‘Arûs ve Üç Dâmâd” kaydı düşen kalem tarafından “vefatı 1152. 1156 tarihinden sonra vefat etmiştir 1156 tarihinde yazılmış olduğu tarih vardır. Pîri-zâde’ye Rumeli kâziaskerliği tarihi” kaydı düşülmüştür.

DiĞER NÜSHALAR

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu³¹

Dîvân-ı Hâtif

Kayıt Numarası: 06 Mil Yz FB 313

Ölçü ve iç düzen: 225x130 (190x78)mm. 25 satır, iki sütun, 31 yk.

Yazı: Talik

Kâğıt: Üzüm salkımı filigranlı, kalın, gri. Bazı sayfalar sarı.

Cilt: Zencirekli, bordo meşin cilt, şirazeli.

Zahriyede: “Dîvânçe-i Hâtif Hasan Efendi Merhûm” kaydı. Fahri Bilge Kütüphanesi kaşesi.

Başlangıç (1b):

*Sensiz şarâb âteş-i seyyâledür bana
Peymâne devri şu’le-i cevâledür bana*

Sonu (30a):

*Nâmunu isbâta kazâ vü kader
Beyyine-i âmedile hükm ider*

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde³²

³¹ Milli Kütüphanedeki nüshanın cd kaydını edinmek mümkün olduğu için tavsifine dair ayrıntıları da arz etmek imkânı bulduk.

1- Dîvân-ı Hâtif.

Kayıt Numarası: 5491
Yazı: Nesih
Yk: 32 yaprak.

2- Şerh-i Manzûme-i Esmâ-i Hüsnâ

Kayıt Numarası: 3594
Yk.: 16 yaprak
İstinsah Tarihi: 1148
Müellif Adı: Serrâc-zâde Hasan b. Hüseyin.³³

Kaynaklardaki sınırlı bilgilerle şairin eserlerinden elde edilen veriler ışığında sadece ferdi olarak yaşanmış 80 yıllık bir ömrün profilini değil, Hâtif'in temsil ettiği bireysel çizgide Osmanlı'nın toplumsal hayatını da seyr etmiş oluruz. Bu hayatı karakterize eden savaşlar, isyanlar, tayinler, sıkıntılar beklentiler vs. görünüşlerinin yanında Hâtif, hem bir şair, hem de vak'anüvis gibidir. Yani onun kaleminde duygu ve tahkiyeyi, manâ ve maddeyi yanyana buluruz. Hayalleri zengin, buluşları orijinal, diğer taraftan yazdığı tarih manzumeleriyle bir şiir işçisi olmasına rağmen bazen nazmında şekil ve vezin aksaklıkları da görülür. Hâtif'in eserleriyle, Klâsik Türk Şiirinin kendini biraz daha ifade edeceğine inanıyoruz.

KAYNAKLAR

- ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli-i Zübdeti'l-Eşâr*, AKM Yay., Ankara, 1999.
- AKKUŞ, Metin, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yay., Erzurum, 2006.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşf-el-Zunûn Zeyli*, 2. C., MEB Yay., İstanbul, 1972.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, (Hazırlayan: Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yay., Ankara 2000.
- ÇAPAN, Pervin, *Mustafâ Safâyi Efendi Tezkire-i Safâyî* (İnceleme-Metin-İndeks, AKM, Yay., Ankara, 2005.

³² TDV İslam Araştırmaları Merkezi Bilgileriyle Marmara Üni. İlahiyat Fak. Programı. Program Yapım: M. Saim Yeprem, Program Yardımcısı: Birgül Taşkın

³³ Müellifin künyesi yanlış kaydedilmiştir.

- COŞKUN, Menderes, Seyahatname ve Sefâretnâmeler” Türk Edebiyatı Tarihi, 4 c., Kültür ve Turizm Bak. Yay., İstanbul, 2006.
- Dâvut Fâtin Efendi, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, İstanbul, 1269.
- ERDEM, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, TTK Yay., Ankara, 1994.
- Hâtif, *Divân - Esmâü'l-Hüsnâ - Üç 'Arûs ve Üç Dâmâd - Seyâhatnâme*, Atatürk Üni. Seyfettin Özege Ktp., ASL 94-98.
- Hâtif, *Divânçe*, 06 MilYz. FB 313.
- Hüseyin Ayyânsarâyî, *Vefeyâtnâme*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bl. No: 1375.
- İNCE, Adnan *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*, AKM Yay., Ankara, 2005.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1988.
- Mehmed Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı 'İrfân*, Süleymaniye Ktp, Atıf Efendi Bl. No: 1923.
- Mehmed Tevfik Efendi, *Mecmû'atü't-Terâcim*, (Hazırlayan: Ruhsar Zübeyiroğlu) Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 1989.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 C. MEB Yay., İstanbul, 1993.
- ŞÜKÜN, Ziya, *Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziya*, MEB Yay., İstanbul, 1996).
- TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Bilgileriyle Marmara Üni. İlâhiyat Fak. Programı. Program Yapım: M. Saim Yeprem, Program Yardımcısı: Birgül Taşkın.